

Американська трагедія

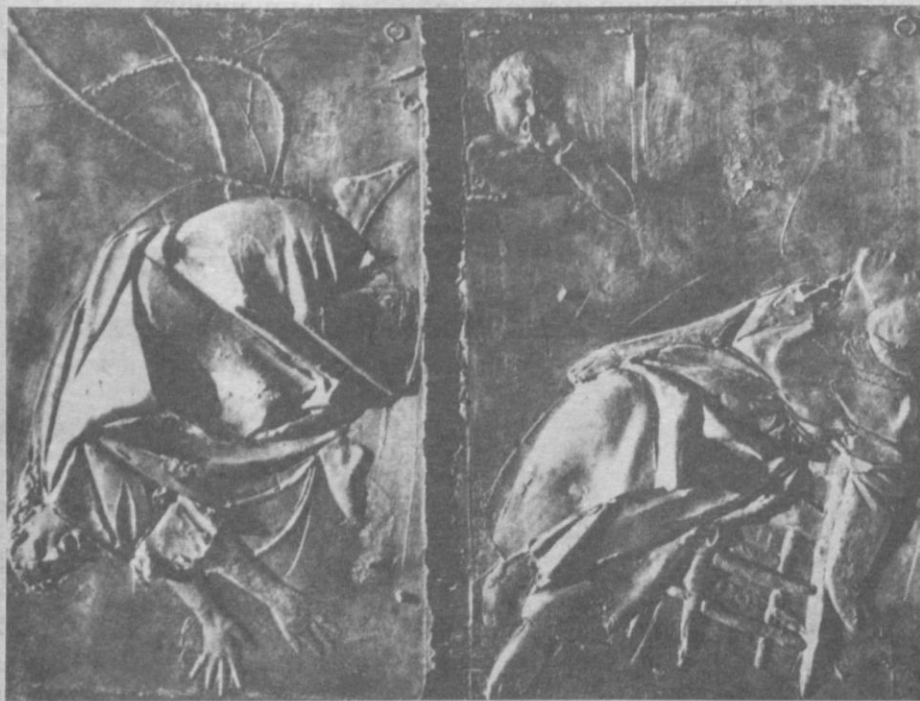
Мирослав Попович

Немає ані потреби, ані можливості ще й ще раз описувати те, що сталося 11 вересня. Немає можливості — тому що жах терору не можна перепо-вісти. Страждання людей, які заги-нули на очах мільйонів телеглядачів, невимовні. Ми всі це *бачили*, але *від-чувти* побачене хоч подихом і доти-ком уяви — річ зовсім інша.

Що найменш зрозуміле в цих тра-гічних подіях? На мій погляд, це — сила ненависті, яка штовхнула само-губців-терористів на ірраціональний страхітливий злочин. Страшнішим, ніж акт злочинного самогубства, бу-ла радість дітей і жінок, яку ми спо-стерігали в репортажах із країн Схо-ду. Розмови про ісламський фунда-менталістський фанатизм не можуть бути відповіддю на питання: чому, за що? Посилання на релігію так само незадовільне, як коли б ми спробува-ли пояснити поведінку нацистів у та-борах смерті, посиляючись на старо-німецьке язичництво. Найархаїч-ніші ісламські воєнні звичаї, що по-ходять із нецивілізованої півторати-сячолітньої давнини, доби *джахі-лія*, «незнання», язичництва, не до-пускали вбивства беззахисних жі-нок, дітей і старих. Перший геноцид ХХ століття — масове вбивство вір-мен у 1915 році — zorganizували не ісламські фанатики, а світський мо-лодотурецький уряд; консервативні мулли тоді часто допомагали нещас-ним, як могли. Рух, який породжує масові вбивства, подібні до трагедії в Нью-Йорку, має свої соціально-психологічні корені в сучасному ста-ні речей у світі й має бути проаналі-зований як явище, однотипне з фа-шизмом; просто в ісламському фана-тизмі знайдено годящі для духов-ного озброєння злочину морально-політичні ресурси.

В одній антисемітській газетці я прочитав приблизно таке міркуван-ня: так, нацистська реакція на єврей-ську провину була неадекватною, але ж це не знімає самої проблеми єврейської провини. Коли ми сьо-годні обговорюємо помилки США чи Росії в їхній міжнародній політи-ці, ми не можемо мислити за такою «логікою». Ми повинні розуміти ви-токи масової жорстокості, сліпої все-поглинної ненависті. Але тероризм не є адекватною чи неадекватною від-повіддю на чийсь помилки, на чийсь поведінку взагалі. Масове вбивство залишається вчинком, абсолютно *несумірним* із жодними справжніми чи уявними вчинками жертв. Немає й бути не може такої провини, від-повіддю на яку, хай навіть перебіль-шеною та неадекватною, було би позбавлення життя дітей, жінок, старих. «За що вони нас так ненави-дять?» — питали єврейські діти у своїх мам шістдесят років тому, в час голокосту, і ті не знали, що сказати. Бо запитання не має відповіді: масові вбивства і знущання не мають раціо-нального причинного обґрунтуван-ня — спалахи кровожерності є циві-лізаційним проваллям, як безумство, і їх треба досліджувати так, як до-сліджують психічні захворювання.

Хотілось би наголосити, що в сьогоdnішній ситуації розмови про те, що Америка сама відповідальна за ті жахливі речі, які сталися 11 ве-ресня, так само безтактні й амораль-ні, як і інші спроби звинуватити жертви масового терору в ненависті, що на них обернена. Критичний ана-ліз поведінки США, Росії, інших по-тужних і впливових держав, відпові-дальних за становище світу, потріб-бен. Але тут не йдеться про «вину Америки». Масовий терор — за ме-жами ланцюга вчинків і відповідаль-ностей. Тут діє щось *інше*, щось дуже страхітливе.

Джакомо Маниц. Ворота смерті (1964)
Фрагменти «Смерть у просторі» і «Смерть на землі»

Стало звичним починати історію сучасного тероризму з російських народників. За всієї безглуздої жор-стокості індивідуального терору вза-галі революційне народництво кар-динально відрізняється від терориз-му в сучасному розумінні слова. Терористи — народовольці й есери — цілили в конкретних осіб, яких ува-жали відповідальними за державний деспотизм і державний терор. Вони навіть уживали спеціальних заходів, щоб не постраждали невинні перехо-жі. Терористи романтичного періоду відрізнялися від солдатів, що ведуть вогонь по ворожих окопах, тим, що їхня війна була не анонімною, а ад-ресною. Сучасним терористам бай-дуже, хто буде їхньою жертвою. На-віть краще, якщо це будуть ні в чому не винні люди. Важливо посягти жах. Терористи взагалі не воюють, вони вбивають. Їхня «війна» та «револю-ція» аморальні у своїх засадничих принципах.

Сучасний тероризм, звичайно, продовжує найстрашніші традиції війни як соціального феномена. Не всякої війни, а війни *тотальної*. На жаль, доводиться визнати, що і та справедлива антифашистська війна, яка врятувала людство від нацист-ського геноциду, теж мала риси то-тальної війни. «Килимні» бомбар-дування німецьких міст не мали ін-шої мети, крім моральної поразки мирного населення, паралізування його волі; це особливо виявилось в таких безглузких з воєнного погляду

бомбардуваннях, як знищення Дрез-дена або атомні удари по японських містах. Коли радянські власті відда-ли окуповану Німеччину на кілька днів на грабунок і розтерзання всім охочим солдатам, то Сталін зробив це задля того, щоб залишити в спога-дах у німців жах, а своїх пов'язати кров'ю. Але коли терористи повідом-ляють, що вони помстилися за Хіро-сіму та Нагасакі чи за В'єтнам, це огидна брехня. Жодної солідарності з далекими та незнайомими японця-ми чи в'єтнамцями немає в мотивації убивць. Правда тут лише те, що об-рази тотальної війни надихали їхню хвору уяву.

Терористи вбивають, мов різни-ки, і в цьому сенс їхнього життя і дій.

В Алжирі вони вирізають «свої влас-ні» мусульманські села, щоб проде-монструвати, які вони безжалюї та страшні. Це — провалля в цивіліза-ції, в тому числі в ісламській, цивілі-заційна безодня, культурний колапс.

Але зважмо на риси сучасного тероризму, які відрізняють його від примітивних садистів-погромників початку ХХ століття. Відбулася мо-дернізація технології вбивств. Ге-ноцид, що його організувало керів-ництво нацистів, був саме *організо-ваним* заходом, і дуже добре органі-зованим. Стукали машинки під паль-чиками машиністок, передавалися телеграфом і пересилалися поштою накази й розпорядження так само, як передають привітання зі святом чи повідомлення про ціну товару, під-возили поїздами людські вантажі, сортували, організовано вели до міс-ця ліквідації, жінок і дітей окремо, дорослих чоловіків окремо, позбав-ляли життя якомога ефективніше, ліквідували трупи. Сучасний «іс-ламський» тероризм теж не схожий на масове садистське сп'яніння: в убивць — рахунки в банках, легальні цивілізовані способи здобування капіталу, інтернет, чітке планування. Модерна машина, що обслуговує кінцевий результат — масове вбив-ство, вимагає великої рутинної пра-ці, і це дало привід Ганні Арентс у своїх репортажах з процесу супе-рубивці Аїхмана зробити висновок про банальність зла як такого. Зло немовби втрачає свої зловісні ба-

рокові виміри — його чинять люди, не замислюючись, не страждаючи і не радіючи, — вони так само просто виконують свої маленькі функції, як будь-яка інша маленька людина у ве-ликому світі. Не банальна лише ідео-логія, яка приводить у рух маси, щоб скоїти колосальне зло.

Я не можу з цим погодитися. Мо-дернізація смертоносної діяльно-сті — такий же факт, як модернізація світу взагалі. Найстрашніша не уяв-на банальність зла, а кентавр, що ви-никає зі сполучення найновітніших технік і технологій із відродженням найдикіших передсудів і найприми-тивнішої, дикунської жорстокості. Телевізори, комп'ютери, міни й «ка-лашникови» проникли в найвідда-леніші закутки планети. Волохате і примітивне криваве вбивство спо-лучається з найновітнішими техно-логіями, в тому числі соціальними. Звичність і навіть банальність без-сердечної жорстокості — зворотний бік процесу, що можливий і в куль-турній Європі, і на периферії цивілі-зації. Модернізація масових убивств вимагає рутинної праці, а з цим і *ба-налізація* зла. Зло ніколи не баналь-не — перетворення жаху на звичну річ, *баналізація для злочинця*, є най-страшнішим наслідком «осучас-нення» технології смерті. Давайте замислимося над тим, що словечко «кілер» ми вживаємо значно часті-ше, ніж нормальне «найманий убив-ця», і в цьому є якесь звикання до того, що кожен має свій фах і мусить по-цивілізованому добре виконувати свою роботу, свій *job*. Той жах, який буде наприкінці рутинного фахового процесу, ніби згасає в спокійно продуманих діях. Витер ножа — і все. Так створюється «простір смерті» і для жертв: усі занурюються в *світ терору*, всередині якого поступово зникають межі між добром і злом, чекання жаху стає звичним станом, як життя у камері смертників.

Занурення у світ терору — най-страшніше, що може чекати цивілі-зацію на шляху убивств і відплат, убивств і відплат без ліку. На це сві-домо чи ні розраховують терористи. Цього ми не маємо права їм дати.

Чи не простіше — стримати гло-бальні процеси, закритися в старо-вині, ближче до джерел добра і зла? Не будемо вдаватися до ілюзій. Зреш-тою, справа не в неминучості гло-бальних процесів, не в самій по собі цивілізації. Справа в підвищенні *ризик*у, який вона з собою несе. По-зірно нові технології здешевлюють витрати на дедалі комфортніше жит-тя, але ми не хочемо додатково пла-тити за ризик. Якби ми платили за підвищений ризик, що його несе атом-на енергетика, то кіловати енергії не були б такими дешевими. Їздити на волах набагато менш ризиковно, ніж літати, але ми вже не повернемося до наших круторогих. А ризик усе ви-щий і вищий.

Пора зрозуміти, що сплески теро-ризму — це теж страхітлива плата за ризик. Попереду ще небезпечніші спроби використати хімічну та бак-теріологічну зброю, можливо, і здо-бутки ядерної техніки. Все, що ми здобуваємо на шляху цивілізації, мо-же стати на службу зла, й не обов'яз-ково державним чином організова-

ного. Хоч би якою була ідеологія масового вбивства, завжди знайдуться люди з сумішню відчаю і непомірного честолюбства в душі, заряджені особливим піднесенням готовності на все, спопелілі від холодного пломеня месіанізму. І використовують вони не тільки матеріальні, а й соціальні технології. І найголовніша соціальна технологія, яка стала найзагрозливішою силою в руках тероризму, — технологія державної влади.

Якщо вже говорити про вину цивілізованого світу, то ця вина не в лакунах бідності й відчаю, що роз-

повзаються по планеті. Найбільша вина, я думаю, в тому, що найшляхетніші цивілізовані суспільства залишалися закритими в своїх національних егоїзмах. Великий Рузвельт сказав страшну фразу: «мерзотник, але наш мерзотник». Так звані «національні інтереси» великих держав змушували американців платити мільярдам Усами бен Ладена, коли вони вели війну проти радянських солдатів в Афганістані, і росіян допомагати Шамілю Басаєву, коли він воював в Абхазії проти Грузії. Заурядне вбивство в будь-якій точці

земної кулі перетворюється на «спеціальну операцію», щойно ця точка потрапляє до сфери так званих «національних інтересів» великої держави, в тому числі й Америки. Ми намагаємося продавати вироби нашого ВПК, і скрізь, де можна продати, виявиться наша «сфера національних інтересів». Кажуть, що наші танки, продані Пакистану, бачили у талібів, проти яких звернено сьогодні наш праведний гнів.

Неправда, що гроші не пахнуть. Якщо вони дуже вже брудні, їх намагаються потихеньку відмити.

Антицивілізаційна війна

Євген Головаха

1.

Щоб розпочати першу світову війну, досить було кількох пострілів терориста-одинака. Для початку другої вистачило влаштованої нацистами провокації на кордоні. Після атаки терористів-самогубців на Нью-Йорк і Вашингтон заговорили про ймовірність третьої світової. Чи є для цього підстави? Напозір, нема. Навряд чи терористична організація Усами бен Ладена та її союзники-таліби можуть посісти роль однієї з двох сторін у світовому воєнному конфлікті. Проте діяльність коаліції, куди ввійшли, крім блоку НАТО, десятки держав, набула такого розмаху, що її важко витлумачити інакше, ніж готування до світової війни, яка отримала в цілодобовому ефірі CNN характерну назву: «війна проти терору». Лідери антитерористичної коаліції говорять не так про відплату або покарання організаторів терактів, як про тривалу багатолітню війну зі світовим тероризмом. А що практично всі держави рішуче відмежувалися від підтримки терористів і здебільшого дали згоду підтримати антитерористичну війну, то постає цілком резонне запитання: з ким воюватиме грізна коаліція, коли конкретних винуватців терактів у США буде справедливо покарано?

2.

Здавалося б, на нього вже відповіла соціальна аналітика минулого сторіччя, висунувши концепцію «конфлікту цивілізацій», автори якої обґрунтовували неминучість війни між багатою Північчю і бідним Півднем, християнським Заходом та ісламським Сходом. Але не квапмося віддати данину їхній далекоглядності й визнати, що похмурі прогнози починають втілюватися в реальну війну, викликану релігійним фундаменталізмом: терористична акція ісламської екстремістської організації, хай навіть і вкрай нелюдяна, ще не означає відкритого зіткнення різних цивілізацій і релігій.

По-перше, більшість ісламських держав й авторитетних тлумачів ісламу не підтримали терористів-одновірців і засудили учасників та організаторів терористичних акцій у США. По-друге, самі західні ініціа-

тори «війни проти терору» всіляко підкреслюють міжконфесійний характер «нової Антанти»; навіть емоційне висловлювання президента США про «хрестовий похід» проти терору здезауовано відразу після

Фото Олександра Гандєлова

обурених відгуків ісламських союзників у проголошеній війні як прикрасу обмовку. І все ж увесь світ говорить про початок війни, яка в найширшому соціальному сенсі є світовою антицивілізаційною війною.

Кажучи так, я маю на увазі перелусім війну між сучасним західним суспільством, яке забезпечує більшості населення розвинених демократичних країн матеріальний добробут, політичні та громадянські свободи, доступ до передових досягнень сучасної цивілізації, і тими організованими соціальними та політичними силами, що намагаються конвертувати злиденність і традиційне безправ'я більшості людства в заздрість і ненависть до відносно благополучної частини світової спільноти, а відтак у непримиренне протистояння. На передній край антицивілізаційної війни сьогодні вийшли фанатики-камікадзе та їхні натхненники з екстремістських ісламських рухів. Утім, ані ці екзотичні борці за середньовічний триб життя, ані їхні побратими-терористи з Іспанії, Ольстеру, Латинської Америки, Росії, США, Японії та багатьох інших країн не змогли би змусити цивілізований світ до світової «війни проти терору», якби не відверта (або погано прихована) широка прихильність значної частини людства і до

революційного терору як до старого способу досягти «соціальної справедливості», і до терору державного як до не менше випробуваного способу підтримувати в суспільстві бажану для багатьох атмосферу особистої безвідповідальності.

Опитування громадської думки та публікації в російській та україн-

ській пресі виявляють колосальний потенціал антицивілізаційної війни, що відбивається не тільки в біснуванні одіозних політиків і публіцистів, але й у судженнях простих громадян. Вони вбачають в експансії західного трибу життя більше зло, ніж у терорі. Й нема на це ради: хай «державним тілом» ми й у антитерористичній коаліції, та частинкою нашої зубожілої за часів державного терору душі тягнемось до такої світобудови, де катма терпимості, але є безконечне терпіння до сваволі, де бракує особистої свободи, але є особиста безвідповідальність, де не цінують людського життя, але певні абсолютної цінності догми, де не люблять ініціативи, але гідні беззаперечно улягати традиційним авторитетам.

3.

Історія знає чимало прикладів того, як розвиток культури, науки, освіти, емансипація, інші процеси цивілізаційного поступу наражалися на запеклий опір із боку тих сил, що спиралися на традиціоналізм. Це має глибинну психологічну вмотивованість: людина потребує незмінності соціального ладу. Адже оновлюваний світ не такий уже і зручний. Інша річ — світ незмінний, затужавий і заскнілий, де все налагоджено,

Неправда, що політика не знає моралі. «Наш» мерзотник колись неодмінно виявиться просто мерзотником, і за це доведеться дорого заплатити.

Утопічно сподіватися, що все зміниться після 11 вересня. Але ми, прості люди, не політики, а так звана громадськість, повинні говорити правду і говорити якомога голосніше. Ті місця на планеті, де тероризм став державним, повинні бути названі й прокляті насамперед нами, а не урядами. Це єдине, що ми можемо. Але це не так уже й мало. □

допрацьовано й базовано на покірливому та бездумному підпорядкуванні людей владній еліті, ідеологічній, релігійній або політичній.

У минулому борці за «фундаментальні цінності» могли стримувати цивілізаційний розвиток, але вони не мали зброї, потрібної, аби залишити на місці хмарочосів та інших «високих» досягнень сучасної цивілізації самий тільки фундамент для подальшої побудови культурних споруд. Сьогодні удар, завданий терористами в одній точці техносфери, може призвести до глобальної катастрофи й руйнації підмурівків цивілізаційного зростання.

Тому активізація фундаменталістських рухів і сил, ідеологія яких завжди ґрунтувалася на терорі — індивідуальному, груповому або державному, нині цілком здатна спотворити весь цивілізаційний поступ, перетворити його на трагічний і фатальний для людства ланцюг акцій беззаконного терору та законної відплати. І сучасний релігійний фундаменталізм, що прагне за будь-яку ціну повернути людство до такого стану, коли його рух повністю залежав би від архаїчної догми, — лише один із виявів загальної загрози антицивілізаційної війни.

Сьогодні, ясна річ, саме релігійна відміна фундаменталізму відчувається як найзловісніша. Але фундаменталізові притаманне розмаїття форм: крім релігійної, він має ще інші подоби, і їхній антицивілізаційний потенціал може бути куди більшим від потенціалу релігійного фанатика, озброєного вірою в потойбічне блаженство як нагороду за терор проти земного благополуччя.

Хоча наше пострадянське суспільство швидким темпом відновлює свої релігійні традиції, йому наразі ближчий за духом інший фундаменталізм — комуністичний. Нещодавно севастопольські депутати ухвалили спорудити в місті пам'ятник Сталіну. Цей споруджений у депутатських головах монумент уособлює величезний потенціал загрози комуністичного фундаменталізму. Бо комуністичні теорії, попри весь їхній позірний прогресизм і прагнення розвивати людство аж до раю земного, на ділі повертають нас до глухого середньовіччя, коли люд був безправний, а влада — безжална. Самоправна та жорстока, вона дозволяла собі будь-яке свавілля, керуючись своїми уявленнями про належне. Власне, Сталін і є символічною фігурою, що уособлює саме таке